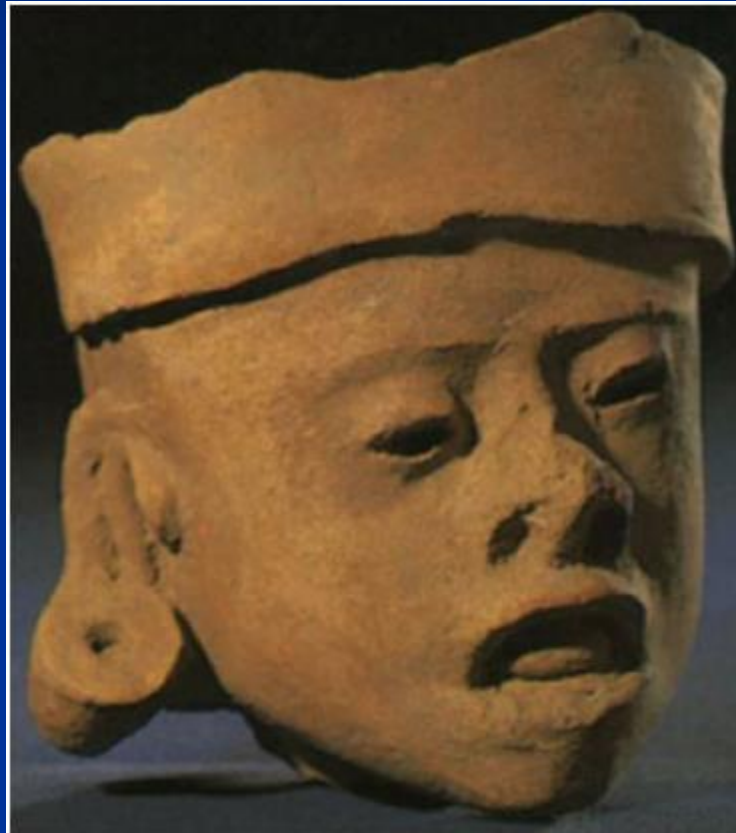

A fogyatékoság és a gyógypedagógia történeti aspektusai

1. Ókor

Terrakotta szobor a mexikói Tolteca kultúrából,
Kr. u. 500 körül

A fogyatékos gyermekek és felnőttek helyzete

- A modern kor előtti társadalmakban számos tényező veszélyeztette a gyermek fejlődését.
- A várandós asszonyok elégtelen táplálkozása, a háborúk, a járványok, az orvosi segítségnyújtás hiánya azt eredményezték, hogy a csecsemők és az anyák jelentős része nem élte túl a szülést, illetve a gyermek fizikai és/vagy mentális károsodással jött a világra.

- A kevés fennmaradt forrás miatt nehéz képet alkotni arról, hogy az antikvitás kultúráinak népei milyenek láthatták a fogyatékos gyermekeket és felnőtteket.
- A többségtől eltérő megjelenést, testi struktúrát, fejlődésmenetet és a betegséget többnyire isteni büntetésként értelmezték.
- Az ókori kultúrákban élő emberek számára a fogyatékoság mint gyűjtőfogalom nem létezett, a fogyatékoságról mint önálló kategóriáról nem gondolkodtak.
- Nem létezett egyetemes fogyatékoság-ellenesség sem.

A fogyatékos emberekkel való való bánásmód alakulása

Prehistorikus idők

- A földművelés előtti társadalmak többnyire csak kevés támogatást nyújtottak a fogyatékos személyeknek, így túlélési esélyük igen csekély volt.
- Mivel nem járultak hozzá a közösség anyagi javakkal való ellátásához és védelméhez, létük általában terhet jelentett a többieknek.

- Ellenpélda az írott történelem előtti időkből: Az észak-iraki Sanidar-barlang paleolit csontvázletei között egy olyan férfi csontvázát is megtalálták, akinek egyik karját amputálták.
- A vizsgálatok szerint túlélte az amputációt, és csak évekkel később halt meg.
- Életének utolsó szakaszában tehát fogyatékkal élő volt.
- A műtét után – gazdasági szempontból – már nem volt többé a közösség teljes értékű tagja.
- Léte a többiek számára terhet jelentett. Bizonyos, hogy a közösség tagjai fogyatékosná vált társukról gondoskodtak.

- Archeológiai leletek bizonyítják, hogy az „abnormálisnak” tartott viselkedést sámánok és papok „gyógyították”.
- A sámán a spirituális világból merítette gyógyító erejét, és azt a szerepet töltötte be az ősi társadalmakban, amit a modern korban az orvos.
- A gyógyulást a gonosz szellemek elűzésétől remélték.
- A barlanglakók azzal enyhítették a szenvedők fájdalmát, hogy koponyájukat meglékeltek azért, hogy a démonok távozhassanak.
- Ezekben az ősi társadalmakban az átlagtól elütő, bizarr viselkedést annak tudták be, hogy a beteg testét megszállták a gonosz szellemek.
- A papok exorcizáló rítusokat hajtottak végre, amelyek gyakran halállal végződtek.

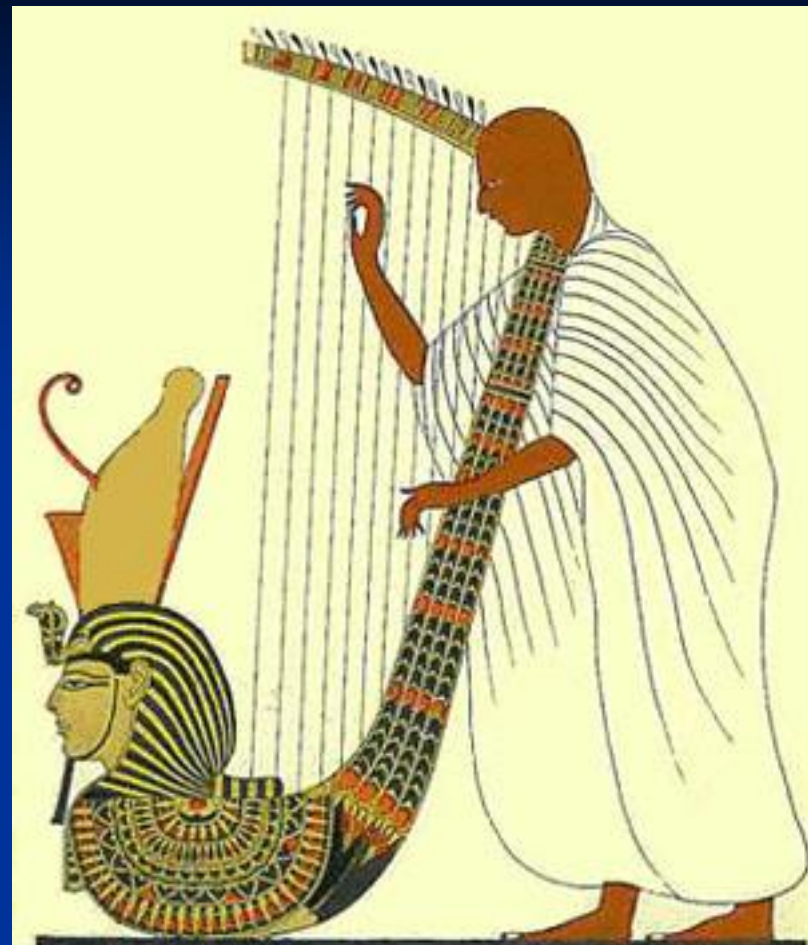
Egyiptom

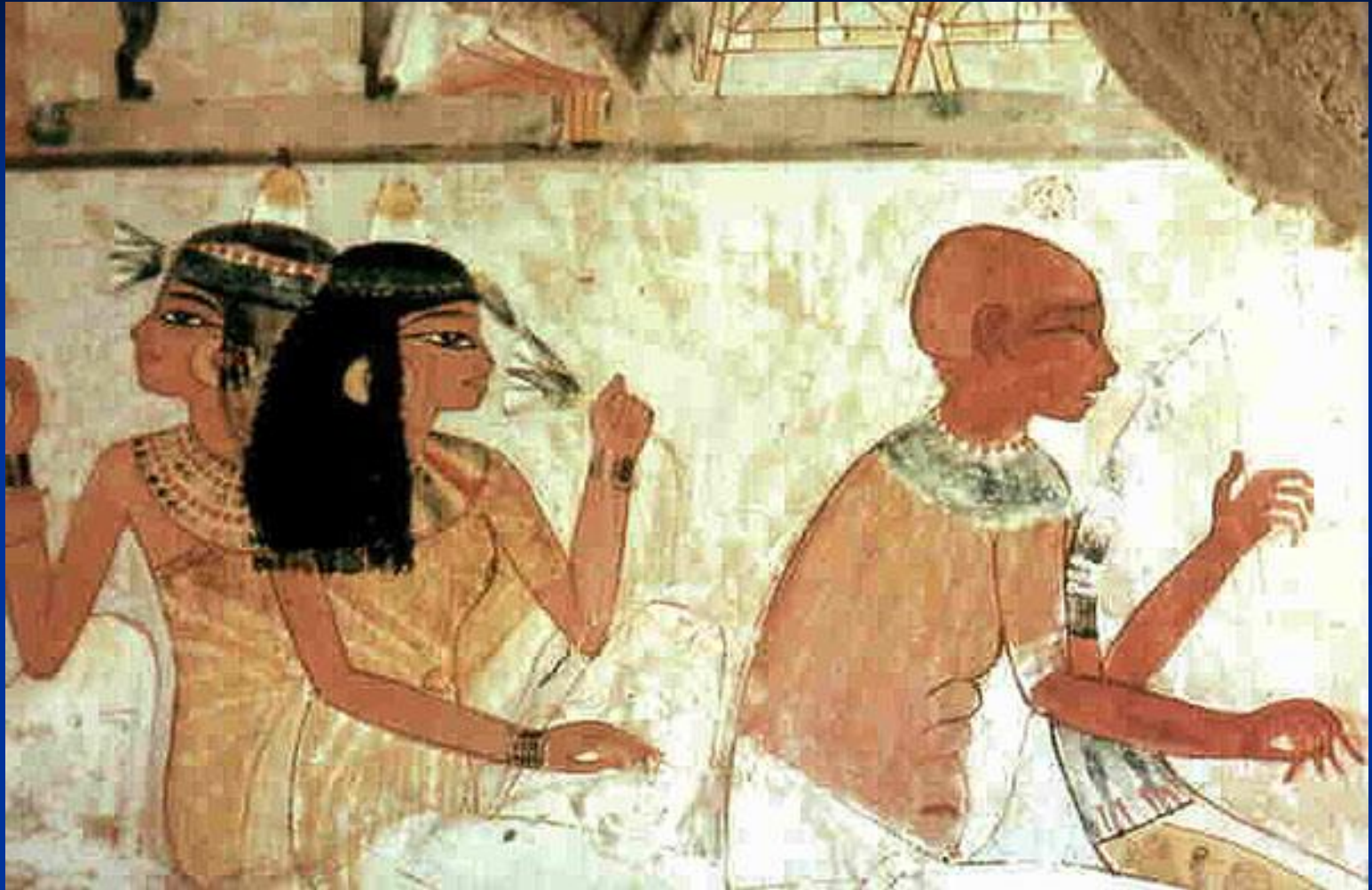
- A fejlettebb földművelő termelési mód megjelenése és az urbanizáció jelentősen javította a fogyatékos emberek túlélési esélyeit.
- Az **ókori Egyiptomból** már írásos nyomai is fennmaradtak a fogyatékos emberekkel való bánásmódnak.
- Az Ebers-papirusztekercs (Kr. e. 1550), amely feltehetően még korábbi írásokat idéz egy Imhotep nevű orvostól (Kr. e. 3000), egy egész sor receptet, életvezetési tanácsot, és orvosoknak szánt mágikus gyógy mód-leírást tartalmaz a vetéléstől kezdve egészen a daganatok kezeléséig.
- A papirusz tartalmaz utalásokat az értelmi fogyatékoság megjelenési formáira, taglalja az epilepsziát, és először írja le részletesen a siketség jelenségét.

- Egészen korai kéziratokban már találkozunk a trachoma leírásával, és kezelésének módozataival.
- Ezek között volt a rézoldat szembe csepegtetése ráolvasás kíséretével, valamint a mirhafű és ciprusmagok szembe juttatása lúdtoll segítségével.
- Az egyiptomiak nemcsak foglalkoztak a fogyatékos emberek gyógyításának lehetőségeivel, hanem igyekeztek szenvedéseiken enyhíteni és társadalmi helyzetükön javítani.

- A papok a vak gyermekeket zenélni tanították, sokan vettek részt közülük a különféle templomi szertartásokban.
- Bizonyos korszakokban a vak emberek közül került ki a zenészek és a költők többsége. Az értelmi fogyatékos emberek védőistene Ozirisz volt, a legjobban tisztelt egyiptomi isten. A siketek már korántsem voltak ilyen kedvező helyzetben.

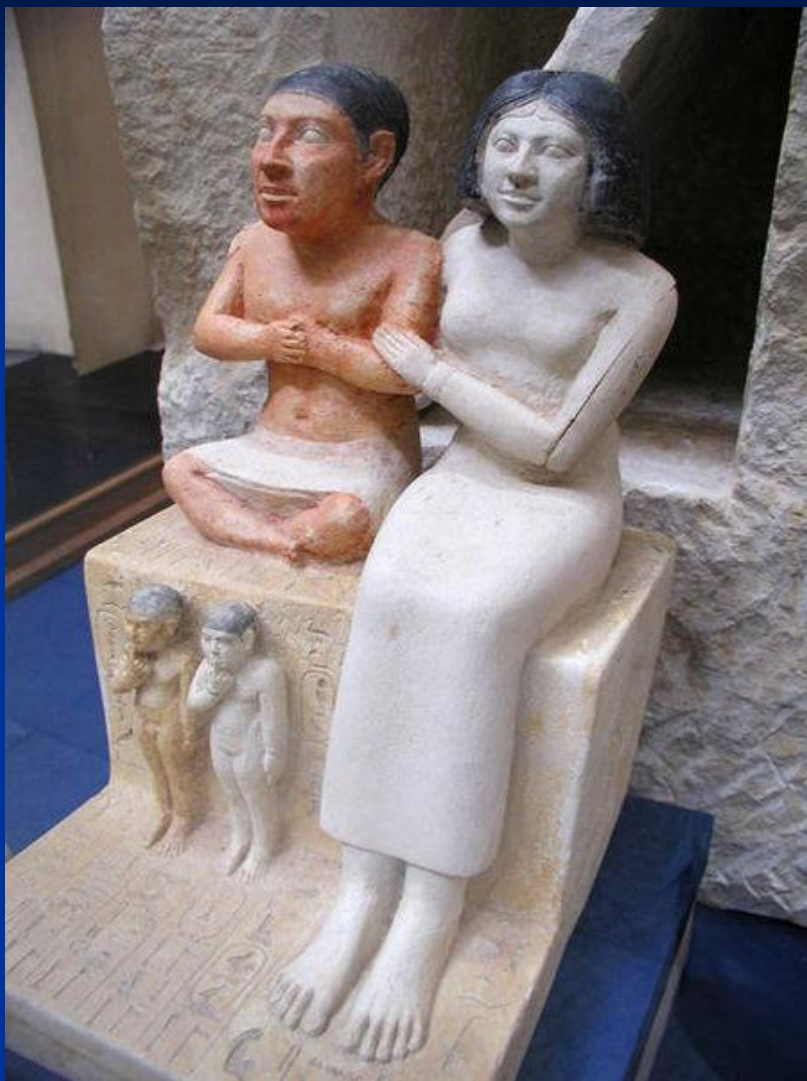

Vak hárfás

- Az ókori Egyiptomban a törpe emberek esetenként fontos társadalmi pozícióra is szert tehettek.
- Példa erre a Kr. e. 23. századból Szeneb, aki súlyos fogyatékossgal született, mégis a fáraó udvarának textilüzemét vezette. Ez nemcsak a társadalmi elismerés jele, hanem foglalkozási rehabilitációs szempontból is jelentős tény.
- Szeneb a fáraó iránti hűsége jutalmául számos kiváltságban részesült, például hordszékekben közlekedhetett. Igen nagy vagyonra tett szert.

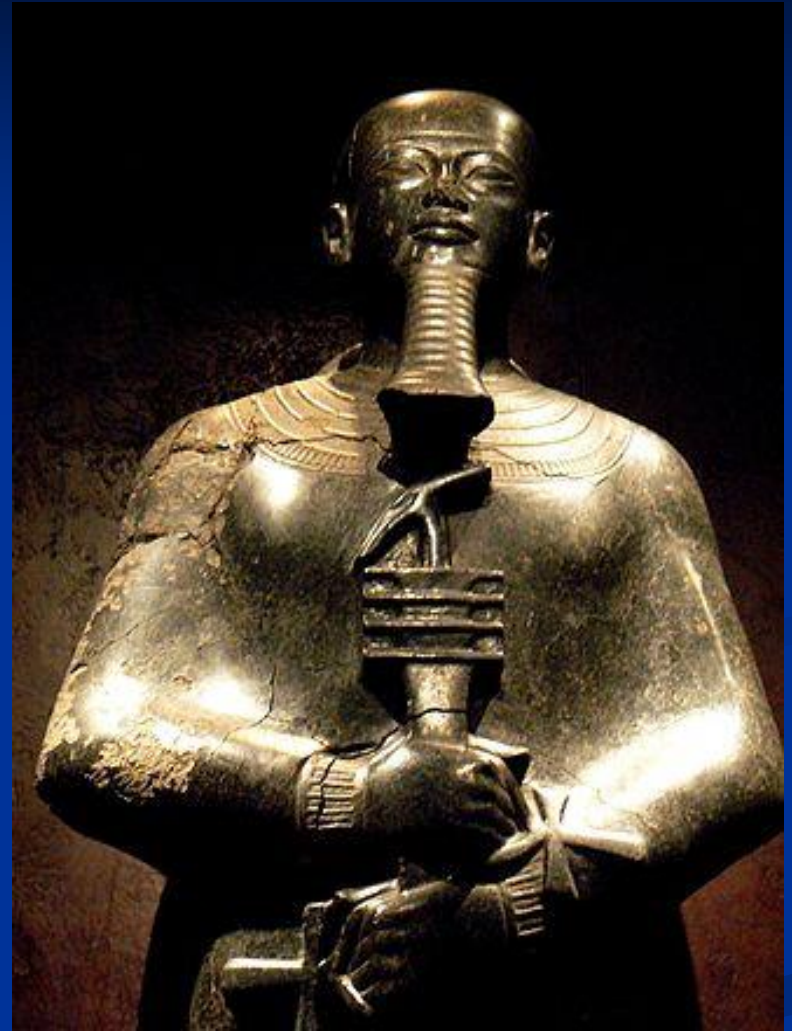
- Sokat megtudhatunk Szeneb rangjáról és emberi kapcsolatairól a szobor alapján, amely őt felesége társaságában ábrázolja.
- Egy hatalmas kőtömbön ül törökülésben, felesége átkarolja. Az asszony mosolya sokat elárul kapcsolatukról.

Szeneb felesége társaságában.
Kr. e. 23. század, Kairó

- Az egyiptomiaknak voltak törpe növésű istenei is, mint például Ptah. Ő teremtette a világot, és tőle ered minden fejlődés.

Mezopotámia

- „**Diagnosztikai kézikönyv**” A kutatók (egyebek közt N. P. Heesel és B. Jankowski) így emlegetik azt a negyven (átlagosan százsoros szöveget tartalmazó) ékírástos táblából álló forrást, amely a korabeli asszír-sumer-babilóniai kultúra orvosi ismereteit foglalja össze.
- Az emberi test aprólékos leírása mellett a szövegek az egyes betegségtípusokat is bemutatják.

A mezopotámiai emberek a betegségek okait általában nem az emberi szervezet elváltozásaiban keresték, hanem valamely istenség „kezének nyomát” vélték felfedezni az adott betegség kialakulásának hátterében.

Ennek megfelelően az előírt gyógymódok többségének középpontjában is a beteget a kórral sújtó istenséghez intézett fohászok, eskük és egyéb rítusok álltak.

- A különböző betegségtípusok mellett a fogyatékoságokat is részletesen felsoroló listák is szerepeltek a mezopotámiai „diagnosztikai kézikönyv”-ben.
- Ez arra utal, hogy a hosszú és súlyos betegségben szenvedő, valamint a fogyatékosággal élő emberek különleges figyelemben részesültek.
- A „Kézikönyv” egész sor olyan betegséget sorol fel, amelyek a csecsemő vagy a kisgyermek halálához vezethettek. Listázták az epilepszia különféle fajtáit és a bénuláshoz vezető izomgörcsöket kiváltó agykárosodásokat, amelyek következtében a gyermekek nem tudtak beszélni és enni.

Sumer orvosi szövegeket
tartalmazó agyagtábla.
Kr.e. 2400, Nippur

Beteg ember gyógyítása
növényi főzetekkel
Mezopotámiában

- A korabeli szülők gyermekük születését aggodalommal vegyes örömmel várták.
- Ezeket az érzelmeket jól érzékeltetik a mágikus rituálék, fohászok és varázsigék, amelyek segítségével az istenek jóindulatát próbálták megnyerni.
- A sumer–akkád–babiloni kultúrákban elsősorban azért imádkoztak, hogy gyermekük élve jöjjön a világra, és ne ragadja el a korai halál.

- A kutatók véleménye szerint ezeknél a népeknél olyan sok gyermek született testi vagy értelmi károsodással, és olyan sokszor fordult elő későbbi életútjuk során baleset, betegség vagy elégtelen táplálkozásból fakadó egészségromlás, hogy gyermekük élve születése és az első hónapok túlélése volt a szülők legfőbb vágya.

- „Babilóni teodicea”. A fogyatékossgal születő gyermek szülei váró lelki és anyagi terhek mértékét jól érzékelteti a „Babilóni teodicea” néven ismertté vált mezopotámiai forrásszöveg. Ez tartalmaz egy beszélgetést, melynek szereplője két barát: egy sorcsapások miatt szenvedő és az őt vigasztaló társa.
- Ez utóbbi elmesél egy történetet, amely egy testvérpárról szól: „Az első fiú »lillu«-nak született, de a másodikat már »erős hősnek« nevezték”.
- A „lillu” – nőnemű változatban „lillatu” – kifejezés már a fentebb is említett listákban is gyakran előfordul.
- Jelentése: értelmi fogyatékos gyermek, értelmi fogyatékos személy.

- Egy fogyatékos csecsemő születése a mezopotámiai–babilóniai–asszír kultúrában többnyire, de nem feltétlenül rossz **ómennek** (előjelnek) számított.
- Melyek lehettek egy fogyatékossgal születő gyermek világrajövetelének következményei abban a korban?
- A „kézikönyv” erre is tartalmaz utalást, amikor azt indítványozza, hogy a szemmel láthatóan súlyosan, halmozottan fogyatékosnak látszó újszülöttet egy rituálé (namburbi) keretei között azonnal dobják vízbe, nehogy a gondozásával járó lelki és anyagi teher a „halál szellemét” hozza az egész családra, és így annak széthullását idézze elő.
- Az ilyen súlyosan fogyatékos újszülöttet úgy tekintették, mintha halva született volna.

- A fogyatékos (köztük az értelmi fogyatékos) gyermekek sorsa ezekben a kultúrákban többnyire nem volt ilyen egyértelműen drámai: a család általában gondoskodott róluk, menedéket nyújtott nekik a nyilvánosság és a külvilág megpróbáltatásaival szemben.
- A mezopotámiai kultúrában nemcsak a fogyatékossgal született gyermekek számítottak a család életét befolyásoló előjelnek.
- A forrásokban fennmaradt számos „ómenlisták” (előjeljósító szövegek) egyik sorozata a város utcáin látható fogyatékos felnőtt emberekről szól.

- „Ha egy városban a bénák számosak, ez azt jelenti, hogy a városnak jó lesz. Ha egy városban a béna nők számosak, ez azt jelenti, hogy a városnak jó lesz. Ha egy városban az idióták számosak, ez azt jelenti, hogy a városnak jó lesz. Ha egy városban az idióta nők számosak, ez azt jelenti, hogy a városnak jó lesz.”
- De: „Ha egy városban a vakok számosak: szenvedés a városnak”.
- Azt nem tudjuk, hogy a város jövője szempontjából miért tartották szerencsét hozónak az egyik fogyatékoságot, és miért szerencsétlenséget előidézőnek a másikat.

- Mezopotámiában a fogyatékkal élő emberek (köztük az értelmi fogyatékos személyek) nem feltétlenül marginalizálódtak.
- A peremre szorulás leginkább csak akkor következett be, amikor a legfőbb szociális biztonságot jelentő család kötelékéből kikerültek.
- Helyzetük azonban még ekkor sem volt reménytelen, mert a korabeli uralkodók szívesen tüntették fel magukat az özvegyek, az árvák, a gyengék és a betegek védelmezőjeként.

- Ezt igazolják azok a források is, amelyek tanúsága szerint a templomgazdaságok munkásainak többsége beteg és fogyatékos ember volt.
- Az ő alkalmazásuk gyakorlata sajátos kettősségre utal: kifejezi az olcsó munkaerőből fakadó gazdasági haszonra való törekvést és az elesettekről való gondoskodás gesztusának egy sajátos keveredését.

Hellén kultúrák

- Az általános pedagógiatörténeti szakirodalom gyakran ír az antikvitás legtöbb kultúrájára jellemző, születés utáni „gyermek-szelekcióról”.
- Ennek legismertebb példája a Spártában alkalmazott gyakorlat.

Photo G. Venizeleas

- „Az újszülött csecsemővel apja nem rendelkezett, hanem karjába vette és elvitte egy Leszkhé nevű helyre, ahol a törzsek vénei összegyülekeztek és megvizsgálták a kisdedet.
- Ha egészséges alkatú és erőteljes csecsemő volt, utasították az apát, hogy nevelje fel, egyben pedig kijelöltek neki egyet a kilencezer spártai parcellából.
- De ha idétlen vagy nyomorék volt, bedobták a Taigetosz Apothetai nevű szakadékába – azzal a meggyőződéssel, hogy nem előnyös sem a gyermeknek, sem az államnak, ha egy születésétől kezdve gyenge és életképtelen ember életben marad.
- Ezért fürdették meg az asszonyok az újszülöttet borban és nem vízben, hogy kipróbálják szervezete életképességét. Ha ugyanis epilepsziás vagy gyenge, beteges szervezetű volt a gyermek, görcsöt kapott az erős bortól, és elpusztult.”
(Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok, 1978. 107.)

- *Németh György* történész arra hívja fel a figyelmet, hogy ez az idézet egy félrefordításból eredő téves elképzelést sugall a spártai gyakorlatról.
- A valóságban nem dobták be a gyermekeket a szakadékba, hanem kitették őket a Taigetosz melletti, Apothetai nevű sziklás helyre.
- Akinek rabszolgára volt szüksége, itt magához vett egy gyermeket, és felnevelte.
- Ez a gyakorlat az „istenítéletre” épült: ha az istenek úgy akarták, akkor a kitett gyermeket még idejében felvette egy arra járó felnőtt, ha nem, akkor elpusztult.

- **Platón** Állam című dialógusában egyértelműen a „nyomorék” gyermekek elpusztítását tanácsolja:
- Az általa bemutatott ideális államban „a kitűnőek gyermekeit átveszik és nevelőintézetekbe viszik dajkákhöz, akik külön laknak egy városrészben. A gyarlók gyermekeit és a kiválók nyomoréknak született gyermekeit pedig, ahogy illik, eltüntetik valami hozzáférhetetlen titkos zugban.” (Platón, 1970.)

- **Arisztotelész** is osztja Platón véleményét.
- A *Politika* lapjain ezt írja: „Az újszülöttek kitevéséről vagy fölneveléséről pedig úgy intézkedjék a törvény, hogy semmiféle korcsszülöttet nem szabad fölnevelni.” (Arisztotelész: *Politika*, 1984).
- A korabeli görög és római társadalom gondolkodásmódjában nem tükröződik vissza mechanikusan e két filozófus fogyatékoság-képe.

- **Margret Winzer** felveti annak a lehetőségét, hogy az egyes közösségek számára nagy megrázkódtatást jelentő járványok és a törvényalkotás tematikája között lehetett valamiféle összefüggés.
- Winzer említi például a Kr. e. 4. században Athén városát sújtó pestist, amelynek pusztítása után javasolja Platón, hogy csak az értelmi és fizikai tekintetben kiválók köthessenek házasságot, és hozhassanak világra gyermekeket.
- Időben ezt követően fogalmazza meg Arisztotelész is a láthatóan fogyatékos csecsemők elpusztítását támogató, fent idézett álláspontját (Winzer, 1993, 9).

Róma

- Spártában a kitévés nem mindig jelentett egyet a halálos ítélettel, más hellén törzseknél és később Rómában viszont szinte mindig.
- Itt ugyanis az apa (pater familias) tradicionálisan korlátlan hatalma (patria potestas) nyilvánult meg abban a szokásban, mely szerint az újszülött csecsemőt a szülésnél segédkező bábaasszony az apa lábai elé helyezte a földre.
- Ha az apa **felemelte** gyermekét, akkor ezzel egyszersmind kifejezésre juttatta eltökélt szándékát annak felnevelésére.

- Az újszülött felemelésének ezt a gesztusát „levatió”-nak nevezték. Az édesanyák Levana istennőhöz imádkoztak azért, hogy lágyítsa meg az apák szívét.
- A földön maradó csecsemőt kitették. Ebben az esetben szinte mindig megpecsételődött a sorsa: a szemétdombon végezte a hulladék (stercus) és állati tetemek között. Néha még innen is megmentették őket az arra járók.
- A római uralkodók megpróbálták korlátok közé szorítani az apák ősi jogát élet-halál fölött. Az „egészséges” fiú és leány újszülöttek esetében megtiltották a kitevést. A látható testi fogyatékkal született gyerekek esetében azonban nem volt ilyen korlátozás.
- A szemétdombról felemelt és felnevelt gyerekek többsége rabszolga lett. Nevük gyakran utal a helyre, ahol megtalálták őket: *Stercorius*, *Stercorosus* stb).

- Megalapozottnak tűnik a feltételezés, hogy az antik görög városállamokban és Rómában a nyilvánvalóan értelmi károsodással született gyermekek sorsa legtöbbször a halálhoz vezető kitévés, az elpusztítás volt.
- Az életben maradottak is feltehetően örökös létbizonytalanságban élhettek.
- Nincs arra utaló fennmaradt forrás, amely bármiféle felénk irányuló társadalmi méretű karitatív gesztus meglétére utalna, úgy mint például a szerzett testi fogyatékkal élők (például a háborúkbán megrokkant katonák) esetében, akik a görögöknél már valamiféle csekély nyugdíjat is élvezhettek.

- A fogyatékos gyerekekről és felnőtről alkotott mentális kép ellentmondásos jellegére hívja fel a figyelmet *Anne Waldschmidt*, aki arra utal, hogy az antikvitás társadalmainak közvélekedése nem egységes társadalmi csoportként kezelte a fogyatékos embereket.
- A „normalitás” etalonjától eltérő, szembeötlő fogyatékossgal élő emberek megítélése más és más volt: egyeseknek akár isteni eredetű hatalmat is tulajdoníthattak, másokat viszont kirekesztettek a közösségből, mert úgy gondolták, hogy szerencsétlenséget hoznak a városra.
- A mentális problémákkal élő személyek megítélése sem volt egységes.

- A Római Birodalomban az értelmi fogyatékos személyek mellé gondnokot rendeltek ki ügyeik intézésének segítésére.
- A beszédre képtelen, feltehetően siket személyeket értelmileg is akadályozottnak tekintették, és kizárták őket a közügyekben való önálló részvétel lehetőségéből.
- A törpe és az értelmi fogyatékos rabszolgák sok esetben a gazdagok mulattatását szolgálták, birtoklásuk magas presztízst kölcsönzött tulajdonosuknak, mindemellett úgy vélték, hogy szerencsét hoznak a házra.

Egy mexikói prekolumbián kultúra: olmékok

- Az olmék kultúra Közép-Amerika első nagy és jelentős civilizációja, amely a mai Mexikó területén helyezkedett el.
- Fennállása a Kr. e. 1500 és Kr. sz. 400 közötti időszakra tehető.
- Az olmékok életében nagy jelentősége volt a vallásos kultusznak.
- Hiedelmeikről, attitűdjeikről, ember-és gyerekképükről sokat elárulnak a fennmaradt műalkotások: szobrok és barlangrajzok.

- A fogyatékossgal élő személyeket ebben a kultúrában feltehetően nem zárták el a nyilvánosság elől.
- A fennmaradt szobrokon gyakran jelennek meg „deformitások”, sokszor ábrázolnak törpe, púpos és a lepra jeleit magukon viselő személyeket (Milton és Gonzalo, 1974).

Kőből és fából
készült szobrok

- Az olmékok totemállata a **jaguár** volt, természetfeletti erőt tulajdonítottak neki.
- Az istenségnek tekintett totemállat tisztelete ezekben a kultúrákban az azonosulás, az **indentifikáció** terén is megnyilvánult.
- Az olmékok a jaguár testi erejét, ügyességét csodálva szerettek volna hasonlatossá válni szent állatukhoz.
- Művészetükben számtalan példáját látjuk a zoomorfikus identifikációnak, a jaguárszerű emberalak-ábrázolásnak.

Olmék jaguár-ember

- Sok olyan kisméretű szobor fennmaradt ebből a kultúrából, amelyek „ember-jaguár” gyermekeket ábrázolnak.
- Egy művészettörténész és egy antropológus kutató, **George Milton és Roberto Gonzalo** megvizsgálta a fennmaradt gyermekszobrocskák egy sorozatát, és arra a következtetésre jutottak, hogy az „ember-jaguár” gyermekek szobrainak arcvonásai és testalkata a Down-szindróma jegyeit viselik magukon

- A Matthew Stirling amerikai antropológus által feltárt olmék barlangrajz is, amelyen 45-50 év körüli asszony látható a totemállattal való közösülés közben. (A szakirodalom szerint a Down-szindróma előfordulásának esélye a várandós asszony 45. életéve fölött radikálisan megnövekszik.)

- A kutatók véleménye szerint az ilyen antropológiai sajátosságokkal ábrázolt gyermekalakok modellje nem a misztikus művészi fantázia volt, hanem a valóság: valójában élő, korabeli Down-szindrómás gyermekekről mintázhatták ezeket a kisméretű kultikus gyermekfigurákat.
- A fennmaradt olmék gyermekszobrokon látható, Down-szindrómára utaló jegyek alapján joggal feltételezhető, hogy ebben a kultúrában a Down-szindrómával élő értelmi fogyatékos gyermekeket nem stigmatizálták, rejtegették és nem rekesztették ki a társadalom nyilvánosságából.
- Sőt, ezek a gyermekek megkülönböztetett figyelemben részesültek, mivel a hiedelem szerint a nép totemállatától származtak.

Olmék gyermekszobor. Közép-Amerika,

Kr. e. 1500 és Kr. sz. 300 között

Zsidó társadalom, korai kereszténység

- Az ókori zsidó társadalom erkölcsi parancsai tiltották a fogyatékos személyek gúnyolását, szidalmazását vagy bántalmazását.
- A Leviták könyvéből vett idézet is ezt példázza: „Ne átkozz süketet és ne tégy gáncsot vak elé: féld az Urat, a te Istenedet – mert én vagyok az Úr” (Mózes, 3. 19.14).

- A siket ember átkozásának tilalma a korabeli igen elterjedt vélekedésre utal:
- A károsodással való születés és az élet során szerzett fogyatékoság a bűn következménye, a fogyatékos ember maga vagy szülei, felmenői valamilyen bűnt követtek el, amely révén kiérdemelték Isten büntetését.
- A fogyatékoság tehát e hiedelem szerint egy jól látható stigma, ami azt jelzi, hogy hordozója rászolgált a szidalmazásra.
- Ezzel a felfogással szembeni határozott állásfoglalás olvasható a Leviták könyvében, a zsidó nép számára megfogalmazott erkölcsi szabályok gyűjteményében.

- Az előzőekben láttuk már, hogy egyes kultúrákban a fogyatékos személyek akár egészen magas presztízsű társadalmi pozícióra is szert tehettek.
- Mindemellett gyakran váltak kítaszítottakká, halálraítéltekké, különösen akkor, ha súlyos testi akadályozottsággal vagy értelmi károsodással jöttek a világra.
- Az ókori keleti társadalmak többségében már megjelent a stigmatizáltak, az elesettek, a betegek és a fogyatékosok felkarolását és megsegítését motiváló karitatív érzület, amely később, a középkor évszázadaiban a rászorultakat befogadó intézmények (asylumok) kialakulásának egyik fő hajtóerejévé válik majd.

Összefoglalás

- A fogyatékos emberek megítélése, a róluk alkotott kép az ókorban nem volt egységes.
- Egyes kultúrákban találkozhatunk bizonyos fogyatékos-ság-típusok pozitív megítélésével, másutt a közösség szempontjából rossz előjelnek tartották jelenlétüket.
- A látható testi fogyatékkal születő csecsemőket a legtöbb ókori kultúra többségében elpusztították, „kitették”.
- A fogyatékos emberekkel kapcsolatos társadalmi attitűdök jelentős pozitív irányú változásáról csak a kereszténység megjelenésétől kezdve beszélhetünk.